

zemljišnih posjeda, dok se svjetovni zemljišni posjed tada tek počinje stvarati. Dvije posljednje vrste zemljišnih posjeda, Crkve i svjetovne vlastele, šire se prije svega na prostore na kojima se nalazio kraljevski zemljišni posjed i područja seoskih zajednica. Kraljevski zemljišni posjed u srednjovjekovnoj Hrvatskoj već je potkraj ranoga srednjeg vijeka bio uvelike smanjen, dok se slobodni zemljišni posjed seoskih općina u tome razdoblju tek počeo postupno stezati. To je proces koji će se dokraja oblikovati u razvijenoj srednjem vijeku, od XII. stoljeća dalje.

Temeljne su smjernice u razvoju zemljišnoga vlasništva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj prema tome: a) smanjivanje kraljevskoga posjeda (*territorium regale*) i slobodnoga zemljišnoga posjeda seoskih zajednica (*villa*) i b) širenje zemljišnoga posjeda svjetovne vlastele i crkvenih institucija. Sličan je bio i razvoj zemljišnoga vlasništva na drugim dijelovima hrvatskoga kraljevstva, na područjima dalmatinskih gradova i u srednjovjekovnoj Slavoniji, ali uz izrazite posebnosti, što znači da u razlaganju o vlasničkoj strukturi nad zemljištem u hrvatskome srednjovjekovlju ne valja zanemariti društvene razlike između regionalnih cjelina ili kraljevina na hrvatskome prostoru.

4) Srednjovjekovna Hrvatska i *territorium regale*

Pitanje o razvojnim značajkama kraljevskoga zemljišnoga posjeda, navlastito o njegovu opsegu, promjenama i ulozi u razvoju hrvatskoga ranosrednjovjekovnog društva, već je od postanka moderne hrvatske historiografije bilo predmetom istraživanja, ali se zaključci nisu mogli znatnije odmaknuti od veoma općenitih predodžbi. Nije bilo moguće pouzdanije odrediti ni odnos između površina zemljišnoga posjeda što je pripadao kraljevskoj vlasti i seoskim općinama, pa je pretpostavljeno da je kraljevski posjed po svoj prilici “zaostajao za teritorijem što su ga prisvojile seoske općine”.³ Razlog je hipotetičnosti jednostavan: ne postoje nikakvi sustavniji podaci o opsegu *territorium regale* u hrvatskome kraljevstvu, a ono što je sačuvano prije svega upućuje na smjernice u razvoju kraljevskoga zemljišnoga posjeda.

Sačuvana vrela upućuju na zaključak da se kraljevski posjed u Hrvatskoj u ranome srednjem vijeku smanjivao kraljevskim darovnicama svjetovnim uglednicima i crkvenim institucijama. Premda isprave koje Trpimirovići izdaju samostanima u gradovima na području bizantske Dalmacije (Zadar) ili hrvatskoga kraljevstva (Biograd), ali i drugim crkvenim ustanovama (splitska nadbiskupija), nisu u svim sadržajnim pojedinostima vjerodostojne, ipak je izvan dvojbe činjenica da su hrvatski kraljevi darivali hrvatske i dalmatinske benediktinske samostane koji su i kraljevskim darovnicama širili svoje zemljišne posjede prema hrvatskome zaleđu.

Podaci o prelaženju kraljevskih posjeda u vlasništvo kraljevih uglednika još su oskudniji od podataka što ih sadržavaju samostanske darovnice, pa je istaknuto

da bi se možda smjelo pretpostaviti da su potkraj ranog srednjeg vijeka čitave županije prelazile u ruke svjetovnih uglednika, primjerice Vinihe Lapčanina kojemu Zvonimir dariva karinsku županiju.⁴ Vjerodostojni podaci, prije svega u *Kartularu Samostana sv. Petra u Selu*, pokazuju da je kraljevski posjed u Zvonimirovu razdoblju već bio uvelike smanjen. Na takav zaključak upućuje spor što ga oko godine 1078. u Šibeniku pred kraljem Zvonimirom vode Splićanin Petar Crni i kraljev ujak Streza. U samostanskom se *Kartularu* kaže:

“Post hæc uero Suinimir rex dederat Stresi avunculi sui totas terras que erant in Masaro, et incipiente a Salona usque Biaki, ut ipse tolleret tributum ab eis”,⁵ tj.

“Poslije toga pak kralj Zvonimir dao je svome ujaku Strezi sve zemlje koje su bile u Mosoru i od Solina do Bijaća da s njih pobire porez.”

Kralj Zvonimir dakle dariva Strezi samo pravo pobiranja poreza u Primorskoj županiji, u Mosoru i na području između Solina i Bijaća, očigledno zato što je na tome dijelu kraljevske Hrvatske sačuvao samo to kraljevsko pravo, dok zemljišni posjedi više nisu bili u njegovoj vlasti. Kada je Streza na temelju kraljeve darovnice pokušao prisvojiti i zemljišta koja je Petar Crni kupio za Samostan sv. Petra u Selu, došlo je do spora u Šibeniku, u kojemu je Zvonimir presudio u korist Petra Crnog.

Zbog toga se čini vjerojatnom pretpostavka da Koloman, kada 1102. godine postaje kraljem Hrvatske i Dalmacije, u Hrvatskoj po svoj prilici nalazi uvelike smanjen kraljevski posjed Trpimirovića. Nije, doduše, prihvatljiv zaključak da je Arpadović u Hrvatskoj bio “stranac” jer na tom dijelu kraljevstva više nije imao kraljevskih zemalja,⁶ ali ni odviše radikalno osporavanje takva zaključka.⁷ U prvome redu, ugarski Arpadovići, koji nose i naslov *rex Croatiae et Dalmatiae*, u Hrvatskoj se nikako nisu mogli smatrati “strancima”, bez obzira na činjenicu da im je kraljevski zemljišni posjed bio skromna opsega i da su u njihovoj vlasti prije svega bili neki tvrđi gradovi. Izraz “stranac” nije primjeren njihovu položaju ugarsko-hrvatskih kraljeva, ali je uza sve to nedvojbeno i druga činjenica: da u Hrvatskoj između Gvozda i jadranske obale Arpadovići nisu mogli organizirati kraljevske županije i da nisu pobirali poreze, prije svega temeljni zemljišni porez, marturinu, kako su to činili u srednjovjekovnoj Slavoniji.

Razvoj Bribirske županije najtočnije ocrta opseg djelovanja kraljevske vlasti Arpadovića u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Ranosrednjovjekovna kraljevska županija pretvara se u razdoblju Arpadovića u kneštvo Bribiraca. O tome prijelazu svjedoče i nazivi Bribiraca: 1180. godine Miroslav, sin Bogdanca, još uvijek nosi naslov župana (*iuppanus*), ali Miroslavov sin Grgur, prvi istaknuti Bribirac, već oko 1200. ima naslov kneza (*comes*), a tako ga naziva i Toma Arhidakon u *Salonitanskoj povijesti*.⁸

Arpadovićima je preostala samo mogućnost da kraljevskim darovnicama potvrđuju Bribircima vlast u Bribirskoj županiji, kako to 1251. godine čini Bela IV. Kralj zanemaruje činjenicu što Bribirci ne podnose nikakav dokaz da Bribirskom županijom vladaju na temelju kraljevske darovnice – dapače, ne obazire se ni na to što Bribirci izjavljuju pred Belom IV. da su im županiju (*comitatum Brebericensem*) darovali njegovi prethodnici, a njegov otac potvrdio privilegijem, ali da su taj privilegij slučajno izgubili.⁹ Unatoč neuvjerljivoj argumentaciji Beli IV. ne preostaje drugo nego da kraljevskom darovnicom, ako želi sačuvati barem privid o kraljevskoj vlasti i dinastičkom utjecaju u srednjovjekovnoj Hr-vatskoj, potvrdi stvarnu vlast Bribiraca u nekada kraljevskoj županiji.